סימן נה: מצות תלמוד תורה

פרק א' מצות ידיעת התורה.

א.

במס' קדושין (כ"ט:) שנינו: ללמדו תורה (מצות הבן על האב), מנלן? - דכתיב (דברים י"א): "ולמדתם אותם את בניכם". והיכא דלא אגמריה אבוה, מיחייב איהו למיגמר נפשיה, דכתיב: "ולמדתם". וברש"י שם: קרא **אחרינא** הוא "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (דברים ה'). איהי מנלן דלא מיחייבא, דכתיב: "ולימדתם - ולמדתם". וברש"י שם: ללמד את בנה (אין חובת הבן על האם ללמדו) דכתיב: "ולמדתם אותם את בניכם", קרי ביה "ולימדתם" לאקושינהו, דלא מיפקדא ללמוד (היינו, כיון שנכתב בלי ניקוד, הרי אתה קורא גם "ולמדתם", להקיש החובה ללמד לחובת הלימוד העצמי, ומי שאינו במצות "ולמדתם" אינו גם במצות "ולמדתם"). עכ"ל הגמרא.

בנוסח זה מעתיק גמרא זו הרמב"ם להלכה (ה' ת"ת פ"א ה"ג): מי שלא למדו אביו, חייב ללמד את עצמו כשיכיר, שנאמר: ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. מעתיק הרמב"ם להלכה כלשון הגמרא בדיוק, על חובת האדם ללמד את עצמו, **כשלא לימדו אביו**. כן מציין הרמב"ם את המקור להלכה זו הפסוק שהביא רש"י (דברים ה'), ולא הפסוק שהובא לפני כן כמקור לחובת הבן על האב.

ב.

ויש לעמוד על לשון הגמרא (וכן הרמב"ם) שדנים על חובת האדם מישראל ללמד עצמו כשלא לימדו אביו. וכי חובת הלימוד היא רק כשלא לימדו, והרי מצווים אנו ועומדים לעסוק בתורה כל ימי חיינו. וזה מבואר בגמרא מנחות (צ"ט:), ותובא הגמרא להלן. וכן הביא הרמב"ם להלכה (שם, ה"י): עד אימתי חייב ללמד תורה? - עד יום מותו שנאמר: "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך" וכו'. וכן עוד שם ברמב"ם: (ה"ח, ט): כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה וכו' ביום ובלילה שנאמר: "והגית בו יומם ולילה". גדולי חכמי ישראל וכו' היו עוסקים בתלמוד תורה ביום ובלילה וכו'. ע"ש. הרי שחובה זו אינה נפסקת בזמן מן הזמנים וחובתה "עד יום מותו". וגם גדולי החכמים בכלל מצוה זו, ולמה תולה הגמרא החיוב רק "היכא דלא אגמריה אבוה"?

כן יש לעיין למה לא הביאה הגמרא שלנו גם את הפסוק ביהושע "והגיה בו יומם ולילה", ואת הפסוק "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך" שהובאו בסוגית הגמרא מנחות הנ"ל, והביאם הרמב"ם להלכה כנ"ל.

ג.

ונראה שסוגית הגמרא שלנו דנה על מצות **ידיעת התורה**, וכלשון הגמרא וכן הרמב"ם - "ללמד את עצמו", ולא כתבו בנוסח ש"חייב ללמוד", היינו שכאן לא דנים על הלימוד מבחינת **המעשה**, אלא מבחינת ההישג והידיעה. ובדומה לחובת הבן על האב ללמדו, שהחובה היא ביחס לידיעות מסוימות שעל האב לדאוג להרכיש לבן, וכמו שאמרו שם בגמרא להלן (ל'): עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה? ומסיק שם: לימדו מקרא אינו מלמדו משנה, ע"ש. הרי שהמדובר על כמות מסוימת שהוא צריך ללמדו. כן הוא הדיון על המצוה המוטלת על האדם "ללמד את עצמו", היינו שבא לומר שחובה מוטלת על האדם להגיע לדרגה מסוימת של ידיעת התורה, ומצוה זו אינה מתקיימת רק ע"י קביעת עתים לתורה ביום ובלילה, ובמה שלומד עד יום מותו. על כן אין לענינו שום ראיה מהכתובים שהובאו במנחות הדנים על חובת העסק בתורה ביום ובלילה עד יום מותו.

ומכיון שהדיון כאן מבחינת ידיעת התורה, הרי במדה שאביו לימדו והגיע בזה לידיעה שוב אין עליו מצוה זו במה שלימדו. לכן מדגישה הגמרא והרמב"ם שחובה זו היא כ"שלא לימדו אביו".

ד.

ובזה נראה להבין גם מה שרש"י והרמב"ם הביאו פסוק אחר לחובת האדם ללמד את עצמו - "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", ורש"י מצא לנכון עוד להדגיש בדבריו: "קרא **אחרינא** הוא". והיינו שבא להוציא שלא נפרש הגמרא מפסוק זה עצמו בנוסח "ולמדתם, ולימדתם" כמו שנדרש להלן בגמרא על פטור האשה ללמד בנה. ולכאורה, מה איכפת הי' אם היתה הדרשה מפסוק זה עצמו, ומאי נפ"מ מזה? אלא לפי שחובת הבן על האב ללמדו היא בנוגע למקרא כמבואר בגמרא: למדו מקרא, אינו מלמדו משנה. והטעם, צריך לומר לכאורה, שהוא משום שלשון הכתוב "ולמדתם אותם את בניכם" מדבר רק על התורה עצמה, היינו תורה שבכתב. משא"כ חובת האדם ללמד עצמו מקיפה ודאי גם תורה שבע"פ, וכלשון רש"י שם: אינו מלמדו משנה, **ומכאן ואילך ילמד לעצמו.** א"כ אי אפשר לומר שחובה זו נלמדת מאותו פסוק של "ולמדתם אותם את בניכם", כי אז לא הי' לנו מקור אלא למקרא בדומה לחובת הבן על האב. ומוכרח לומר שהוא נלמד מפסוק אחר שהוא מקיף יותר מזה.

ה.

ויובהר לנו לשון הרמב"ם בסיום דבריו של הלכה זו: וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה, ואין המעשה מביא לידי תלמוד. וכבר עמד הכ"מ שסיום זה הוא מיותר כאן ואין לו כאילו התקשרות עם מה שאמר לעיל שמצוה על האדם ללמד את עצמו. וז"ל הכ"מ שם: ותיבת "וכן" אינה נוחה לי. ויש ליישב דה"ק: **אעפ"י** שלא לימדו אביו חייב ללמד את עצמו. **ותדע** שהוא מצווה בכך, שהרי מצינו בכל מקום קודם התלמוד למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה. ומאחר שהוא חייב לעשות - חייב ללמד. עכ"ל.

מלשונו: "**אעפ"י** שלא לימדו אביו" נראה שרוצה בזה לפרש הדגשת הגמרא והרמב"ם שהמדובר כשלא לימדו אביו, שדנינו בזה לעיל, אולם הסברתו אינה מובנת, וכי משום מה הי' עולה על הדעת שחובת הלימוד היא על האדם, רק כשלימדו אביו ולא כשלא לימדו, והרי אדרבא, ק"ו הוא? ואם אולי לשון התורה שהביא הרמב"ם להלן

www.eretzhemdah.org

"ופן **תשכח** את הדברים", הי' אפשר קצת לפרש באופן זה, שהחובה היא רק **שלא ישכח**, אבל אין חובת לימוד לכתחלה, מ"מ הן המקרא שביהושע בסתם נאמר "והגית בו יומם ולילה". בכל אופן, במה שנוגע לענייננו, מה שמסיים: "תדע שהוא מצווה בכך", שהרמב"ם כאילו בא **לסייע** לגמרא ולהסביר את הדין שלמדנו מכתוב מפורש "ולמדתם אותם" אינו מתקבל כלל לענ"ד, כי **מה צריך** ראיה והסבר למה שנלמד בגמרא ממקרא מפורש, **ומה מוסיף** לנו הסבר זה, וכי אילו היה מעשה קודם, האם בזה היתה מתבטלת מצות התורה המפורשת כאן על חובת הלימוד?

ו.

אכן לפי הנ"ל זה מוסבר יפה מאד, וכונת הרמב"ם ללמדנו מה מצאו חז"ל בפסוק זה, שהוא מקיף יותר ומחייב יותר את האדם ללמד את עצמו יותר מאשר חובת הבן על האב. ולכאורה ה"ז אותו לשון ממש שנאמר שם? ולזה אמר שכונת חז"ל **שהמשך** הפסוק "ושמרתם לעשותם" אינו דבר נפרד וציווי נוסף לשקוד על שמירת המצוות. אלא סוף הפסוק בא להסביר ולנמק את ראשו -- "ולמדתם אותם" -- בכדי שעל ידי זה --- "ושמרתם לעשותם", תגיעו לקיום המצוה בשלמותה. והיינו משום שאי אפשר להגיע לשלימות קיום המצוות אלא ע"י הלימוד. וזהו שבא הרמב"ם לסייע: וכן אתה מוצא בכל מקום וכו', היינו שזהו הקו המקובל אצל חז"ל תמיד, שאין שלימות המעשה מושגת אלא ע"י הלימוד. ועי' בזה אריכות דבריו והסברו הענין בהקדמתו לפיה"מ זרעים. ומאחר **שהתורה** עצמה מסבירה את חובת הלימוד בעשיה, אם כן מוכח מזה שאין חובת הלימוד יכולה להצטמצם בלימוד מקרא גרידא, שאם כן נמצא חסר הביאור, ואיך יגיע ע"ז לידי מעשה? על כרחך אתה אומר שחובה זו מקיפה גם תורה שבע"פ, היינו **כל התורה כולה**.

סיומו של הרמב"ם אינו איפוא **סתם תוספת**, שאינה שייכת לגוף ההלכה, אלא הוא הסבר ההלכה ודרך דרשת חז"ל שהלכה זו מהתורה, שממילא אתה גם עומד על היקפה.

ז.

יצאנו בהסבר הרמב"ם מתוך נקודת הנחה, שחובת הבן על האב אינה אלא ללמדו מקרא וכמ"ש בגמרא שם, וכהסברו של רש"י שמכאן ואילך ילמד האדם עצמו. אולם לכאורה אין הדבר כך, שהרי בטור (ס" רמ"ה) הביא מהרמ"ה שמה שאמרו אינו מלמדו משנה "הני מילי דלא אפשר ליה דדחיקא ליה שעתא, אבל אם אפשר ליה חייב לאגמוריה משנה ותלמוד" הרי שמפרש הגמרא רק בשאין הדבר בידו.

אולם דברי הרמ"ה עצמם טעונים הסבר, שהרי סתמא דמילתא שאינו דחוק עד כדי כך שזה נוגע לסכנת נפשות, א"כ מה פטור הוא זה להפטר מהמ"ע המוטלת עליו. ועי' בהגה"מ שביאר דברי הרמב"ם שחייב **לשכור** מלמד לבנו משום שהוא כמו בכל מ"ע, שחייב גם להוציא ממון לשם קיומה. וא"כ למה נפטר במשנה ותלמוד? ואעפ"י שאסור לקבל תשלום עבור לימוד משנה ותלמוד כמבואר בגמרא וברמב"ם (שם ה"ז), מ"מ הרי יש אופן שמותר לקבל, בכגון שמתבטל ממלאכתו, ולמה פטור האב מלשלם בכה"ג? ועי"ש ברמב"ם שכתב: לא מצא מי שילמדו חנם ילמדו בשכר. וזהו בחיוב האדם ללמד את עצמו, וודאי המדובר באופן הנ"ל שהרב מתבטל ממלאכתו שאל"כ איך יתכן שיהא מותר לשלם ולהכשילו לרב בדבר איסור. וא"כ למה האב פטור מזה? ועי"ש בחידושי הגהות שפירש שדברי הרמ"ה באופן שעכשו כשבא ללמדו משנה היתה שעתו דחוקה ולא לפני כן. וזה תמוה, שא"כ אין כאן חילוק בין מקרא למשנה ותלמוד, ואילו מהגמרא והטור ודברי הרמ"ה שהביא נראה שהחיוב ללמדו מקרא הוא בכל אופן. ועי' עוד בלח"מ (שם ה"ז) שתמה על הרמ"ה, שא"כ מה מקשה בגמרא על דברי שמואל שאמר כזבולון בן דן שלמדו אבי אביו מקרא ומשנה וכו', הרי אפשר לפרש דברי שמואל כשאין השעה דחוקה לו, שאז חייב ללמדו הכל.

ח.

והנראה בזה, דהנה להלן בגמרא (ל.) דרשו עוד: "ושננתם" שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך וכו'. וברש"י שם: **חזור** עליהם ובדוק **בעומקם** וכו'. וזה ודאי מכוון לתורה **שבע"פ**, שאיך אפשר לרדת לעומקם אם לא ע"י הקבלה, ודרכי הלימוד המסורים. וחובה זו דרשו חכמים כלפי **התלמידים** - "ושננתם לבניך" - אלו התלמידים (ספרי), והביא הרמב"ם דרשה זו להלכה (שם ה"ב). (ועי' פני' בראש הסוגיא שהקשה למה לא למדו חובת הבן על האב ללמדו תורה ממש"נ "ושננתם לבניך". ותירץ עפ"י הנ"ל שדרשה זו מתפרשת לענין התלמידים). ויוצא מזה שחובת הלימוד של תורה שבע"פ לאחרים הוא דין **כללי**, ואינה חובה מיוחדת דוקא כלפי בניו. ועי"ש ברמב"ם שכתב: אם כן למה נצטוה על בנו ועל בן בנו ?- להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו. א"כ אינו אלא בדין **קדימה**, ובדומה למה שמצינו לענין צדקה שקרוביו של אדם, וכן עניי עירו קודמים. אבל מהותו של דבר אין כאן חיוב מיוחד ללמד בניו וזהו בנוגע לתורה שבע"פ. משא"כ מקרא יש עליו חיוב ישיר בתור חובת הבן על האב, שזה נלמד מ"ולמדתם אותם את בניכם", ובזה לא פירשו חז"ל שהמכוון לתלמידים, אלא כפשוטו של מקרא שהמכוון לבנים ממש.

באופן זה יוצא שיש **הבדל** בין החיוב ללמד מקרא ללמדו משנה, שמקרא הוא מחובת הבן על **האב**, משא"כ משנה וכו' הוא מחובת התלמידים על **הרב** (אלא שהבן התלמיד קודם וכנ"ל).

ט.

ונראה שיש הבדל גם באופי המצוה של הלימוד לבנים לבין המצוה ללמד התלמידים. שהמצוה ללמד הבנים, היא מצוה שעיקרה **שהבן** ילמד, ואין נפ"מ אם ילמד בעצמו או ישכור לו מלמד (עי' גמרא ב"ב כ"א. שמעיקרא דרשו "ולמדתם אותם", אך לבסוף נראה שסברו שזה לאו דוקא). משא"כ המצוה ללמד התלמידים, היא מצוה המוטלת על האדם עצמו - החובה ללמד. ואין בכלל מצוה זו שישכור מלמד. ותדע, שאל"כ למה לא מצינו חובה לשכור מלמד ללמד בן חבירו תורה וכמש"כ הרמב"ם (ח"ג) ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם, ולא מצינו זאת אלא מתקנה מאוחרת מגדר תקנות בני העיר (ב"ב כ"א. הנ"ל). וזהו משום שמצות "ושננתם" דנה על האדם המלמד "שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך", א"כ המדובר על האדם עצמו בתור **חובת הגוף**. ע"כ לא שייך כאן שכירת

www.eretzhemdah.org

מלמד, כי אין בזה מקיום המצוה כלל.

ובזה נבין מש"כ הרמב"ם: וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה (ה"ז), ולמה לא יתחייב גם ללמדו בשכר תורה שבכתב במקום שהרב מתבטל ממלאכה? אלא משום שכנ"ל החובה ללמד תורה שבע"פ אינה מוטלת על האב מחובת הבן על האב, אלא מחובת התלמידים על הרב, וזו אינה בשכר וכנ"ל. וממילא יובנו גם דברי הרמ"ה, שללמד הבן מקרא הוא מחובת מ"ע של הבן על האב, וזה מחויב גם **כשדחוקה** לו השעה, וכמו בכל מ"ע. משא"כ החובה ללמדו משנה וכו' אינה אלא מחובת התלמיד על הרב, שהיא חובת הגוף, ואין עליו דין אפילו להתבטל ממלאכתו, אם לא שמשלמים לו שכר בטלה. א"כ רק כשאין דחוקה לו השעה חייב בזה, והוא מדין **צדקה** שמצווה להחיותו או מדין מזונות שתקנו חכמים לזון הבנים והחיאת נפשו מק"ו. אבל חיוב מ"ע שבנו ילמד אינו אלא על מקרא בלבד.

י.

ונ"ל שבזה נבין גם עצם דרשת חז"ל שהפסוק "ושננתם לבניך" פירושו בנוגע **לתלמידים**, ואילו "ולמדתם אותם את בניכם" פירשו כפשוטו. ומאי נפ"מ בין זה לזה. ואם הוא מחמת ייתור הפסוק וכפל המצוה, א"כ הפסוק **הראשון**, דהיינו "ושננתם" הי' לדרוש לענין בנים, ואילו הפסוק השני של "ולמדתם אותם" שנא' בפרשה **שני**' הי' לדרוש לענין התלמידים. אלא משום שכנ"ל מ"ולמדתם אותם" אנו למדים שגם חייב לשכור מלמד, כי החובה היא בעיקר לדאוג לכך שהבן ילמד, משא"כ חובת "ושננתם" היא חובת הגוף, אבל אינו חייב לשכור מלמד. לזאת מסתבר לפרש הפסוק המרחיב את החובה גם על שכירת מלמד בחובת הבן על האב, והפסוק השני בחובת התלמיד על הרב.

י"א.

ויש לשאול לכאורה, למה לא הביאו בגמרא לחובת הלימוד העצמי ממש"כ "ושננתם" שהוא כנ"ל שיהיו ד"ת מחודדים **בפיו**. ואין לומר שה"ושננתם" חוזר על ה"לבניך" דהיינו שיחדד הדברים בפי **התלמידים** (ולפי"ז נופלים גם הדברים שכתבנו לעיל שה"ושננתם" מוכיח שהיא חובת הגוף שהתורה מדברת על חובת האדם ללמד בדרך של "ושננתם"), שהרי כבר ציין הר"ן נדרים (ח'.) מכאן המקור שאין יוצאים י"ח בקר"ש שחרית וערבית: "ואמרינן פ"ק דקידושין: ת"ר ושננתם, שיהיו ד"ת מחודדים בפיך וכו'". הרי ברור שמפרש שה"ושננתם" מופנה כלפי **המלמד**, שצריך ללמד באופן שלפני כן יהא משונן בפיו ויוכל ללמדם דבר ברור, ואין המדובר כלל על התלמידים עצמם, **שאין** חובה על הרב שיהא משונן בפי **התלמידים** (וזו אינה אלא חובת התלמידים עצמם, מדין **עצמי** של "ושננתם" שנאמר גם עליהם). ונראה לתרץ עפ"י מה שנתבאו לעיל שכל הדיון בסוגיא שלנו הוא לא על עצם חובת הלימוד אלא על היקף הלימוד שמחויב בו, והוא כנ"ל כל התורה כולה, זה אי אפשר ללמד מ"ושננתם", שזה אינו דן אלא **בצורת ואופן** הלימוד, שצריך להיות בדרך של העמקה וחידוד, בכדי שהענין יהיה ברור ומלובן ולא מגומגם. אבל אין מכאן הוכחה על חובת **היקף** הלימוד במובן כמותי של כל התורה כולה, ולזה בא הלימוד ממש"נ "ולמדתם אותם".

י"ב.

ונראה עפ"י הנ"ל שלר"ן באמת לא נצרך הביאור של הרמב"ם בגמרא שנלמד מהמשך הכתוב "ושמרתם לעשותם" על היקף כל התורה כולה. אלא גם בלי זה אנו שומעים זאת, שהרי מ"ולמדתם אותם" אנו למדים עכ"פ על חובת ההיקף של התורה שבכתב, ובדומה למה שאנו למדים בחובת הבן על האב. מעתה שחייבים גם ללמד התורה שבע"פ שפיר נלמד ממש"נ "ושננתם" שהוא כנ"ל בא ללמד על חיוב הלימוד בחידוד ועמקות. א"כ שני כתובים אלה משלימים זה את זה ומלמדים זה על זה, שצריך ללמד התורה כולה בעמקות ראוי', ומכאן שלא יצא ידי חובת ה"ולמדתם אותם" אלא ע"י ה"ושננתם", דהיינו כנ"ל רק ע"י צירוף תורה שבע"פ אל תורה שבכתב. אלא שהרמב"ם כנראה אינו סובר כהר"ן בדרשת "ושננתם", שכן **לא הביא** כלל דרשה זו להלכה על החיוב ללמוד בדרך של חידוד ועמקות. ונראה שאין בזה הטעם מפני שפסק כאידך דרשה שאמרו שם בגמרא "ושננתם-ושלשתם", שהרי נראה מהר"ן הנ"ל שדרשת ושננתם בדרך החידוד אין בה מחלוקת. וצ"ל דתרתי שמעינן מינה, ופשטות הכתוב נוטה יותר לענין חובת השינון. א"כ למה לא הביא הרמב"ם דרשה זו? אלא שהרמב"ם **אינו** מפרש זאת בתורת מצוה עצמית, אלא שבא הכתוב בזה להגביל את החיוב שהוא מטיל ללמד התלמידים, שאינו על כל אחד ואחד מישראל, אלא **רק על הללו** שהגיעו לדרגת "ושננתם", שדברי תורה מחודדים בפיהם. ובזה נעמוד על כוונת הרמב"ם (שם ה"ב) שכתב: מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים וכו'. ועמדו בדבריו האחרונים מנין לו דין זה להטיל מצוה זו רק על החכמים, אבל לפי הנ"ל מיושב, כי הוא מפרש באופן זה את דרשת חז"ל, שאם הגיע לדרגת "ושננתם" שדברי תורה מחודדים בפיו אז יש עליו חיוב **ללמד** התלמידים, אבל כל שלא הגיע לדרגה זו אינו בחיוב זה.

י"ג.

שמענו מזה שהרמב"ם והר"ן **חלוקים** בהבנת ה"ושננתם". לר"ן ה"ושננתם" היא **מצוה**, והיא באה **להגדיר ולברר** את מצות לימוד התורה, שהלימוד צריך להיות בדרך של עמקות וחידוד. ונראה גם מדבריו הנ"ל שמצוה זו לפי טיבה **אין לה שיעור** למעלה, כי אין שיעור לעמקות התורה, וכל ימי החיים מצווים לחדד ולהעמיק בידיעת התורה, שאל"כ מה קשה לו בגמרא נדרים הנ"ל שאמרו שיוצא י"ח בק"ש שחרית וערבית, הרי יתכן שהמדובר במי שהגיע כבר לדרגת "ושננתם" שדעת מחודדים בפיו. אלא ודאי כנ"ל מצוה זו אין לה גבול, וגם החכמים ביותר מצווים להתעמק ולהתחדד יותר ויותר עד אין תכלית.

www.eretzhemdah.org

בעוד שלרמב"ם **אין זו מצוה**, אלא באה להגדיר את הללו שמוטלת עליהם מצות הלימוד לתלמידים, שהיא רק על אלה שהגיעו לדרגה שדברי תורה מחודדים בפיהם, דהיינו החכמים, ולפ"ז היא גם דרגה **שניתן להשיגה**, שהחכמים הם כבר בדרגה זו.

י"ד.

ומעתה נראה שביאור הרמב"ם בדרשת "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", כפי שפירשנו דבריו לעיל, אף הוא רק לדעת הרמב"ם דוקא, מה שאין כן לפי הר"ן. שלרמב"ם אין לנו הוכחה מהכתוב על חובת היקף הלימוד את כל התורה שבכתב ותורה שבע"פ מה"ושננתם", ולזאת מפרש שהוכחת הגמרא בהכרח בנוי' על סיום הכתוב, שמתפרש כנ"ל כביאור מצות הלימוד, "ולימדתם אותם" בכדי שע"ז תוכל להגיע ל"ושמרתם לעשותם". וממילא לרמב"ם גם דרגת הלימוד לידיעת התורה בהיקפה, שע"ז מגיע לשמירה ולעשיה אף זו יש לה גבול, שהרי כך התורה אומרת שע"י שתלמד כולה תגיע לשמירה ועשיה. הרי שכשלמד כל התורה כולה קיים מ"ע זו בשלימותה. משא"כ לר"ן ש"ושננתם" אין לו שיעור א"כ מכיון שדבר ברור הוא שה"ושננתם" הזה מוסיף בהבנה **הנוגעת** גם לשמירה ועשיה (שהרי אין המדובר על פלפולים של הבל), לא יתכן, כלל הסבר הכתוב כרמב"ם. כיון שהלימוד הוא ללא גבול ותכלית, לא יתכן לפרשו לשם השגת **מטרת** העשיה, שאף פעם לפ"ז לא יגיע אליה. אלא שלר"ן **לא צריך** כלל דרשה זו של הרמב"ם, **וממילא** אנו יודעים שמצות, "ולמדתם אותם" לא תסתפק במקרא לחוד, שהרי חייבים אנו על "ושננתם" וזה אינו מושג ע"י מקרא לחוד. באופן שלר"ן **מצות "ושננתם" משלימה** ומבארת מצות "ולמדתם אותם" שהיא בהכרח בהיקף כל תורה שבע"פ, שרק באורח זה הוא נקרא לימוד, היינו, שדברי תורה הולכים ומשתננים יותר ויותר.

ט"ו.

בסיכום הדברים: בין לרמב"ם בין לר"ן קיימת חובת לימוד התורה על כל אדם מישראל שיקיף את כל התורה כולה, הן תורה שבכתב הן תורה שבע"פ. אלא שלרמב"ם חובת לימוד זו מתנמקת **כתנאי הכרחי לשמירה ועשיה.** וזו מצוה שניתנת לקיום בשלמותה, שמי שהגיע לדרגת ידיעת כל התורה כולה קיים מצוה זו בכל היקפה. ולר"ן חובה זו מצד המצוה **לרכוש יותר ויותר עמקות** בידיעת התורה, והיא מצוה המוטלת על האדם כל ימי חייו, מבלי שיהא אפשר לומר שכבר קיים המצוה, ושוב אינה עליו.

פ רק ב' מצות העסק בתורה

א.

נוסף על מצות לימוד התורה מבחינת היקפה וידיעתה, ישנה מצוה נוספת והיא **לעסוק בתורה**, שהחיים יהיו ספוגים תורה. בזה דנה הסוגיא מנחות (צ"ט:), ומביאה לזה מקור ממש"נ **ביהושע** "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בן יומם ולילה".

שאין זה נוגע לחיוב הנ"ל מבחינת ידיעת התורה יש לראות ממה שבסוגיא זו אין מובא הפסוק בקיד' שממנו נלמדה חובת הלימוד, והיינו כנ"ל כי שם הוא דיון מצד הזמן. וכן יוצא ברור שם מתוך הסוגיא: שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל, כגון **אני שלמדתי כל התורה כולה** מהו וכו', ולמה הדגיש שלמד כה"ת כולה? אלא שכנ"ל, כל עוד שלא למד הרי מצווה ועומד הוא מצד המ"ע של ולמדתם אותם וכו' וכנ"ל. אולם כיון שכבר למד א"כ יש מקום לומר שמצד מ"ע זו שוב אין חובה, ע"כ נסתפק לענין חכמת יונית.

ונביא בזה הסוגיא ונדון בה בע"ה:

א"ר אמי מדבריו של ר' יוסי נלמוד אפילו לא שנה אדם אלא פרק א' שחרית ופרק א' ערבית קיים מצות שלא ימוש" (רש"י: מדברי ר"י דאמר משום דעמד הישן שחרית מעט בשלחן והחדש ערבית מעט קרי לי' תמיד, ש"מ אפילו לא שנה אדם וכו'). א"ר יוחנן משום רשב"י (ועי"ש הגרע"א גירסת הש"ך ריש בן יהוצדק, כנראה בכדי לישב הסתירה מדברי רשב"י על דבריו ברכות ל"ה: אפשר, אדם חורש בשעת חרישה וכו') אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש וכו'. שאל בן דמה וכו' כגון אני שלמדתי כה"ת כולה, מהו ללמד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה לא ימוש וכו' והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינו לא יום ולא לילה ולמוד בה חכמת יונית (רש"י: צא ובדוק וכו' ודבר זה לא יהא בעולם), ופליגא דרשב"נ (רש"י: הא דר' ישמעאל דאמר חובה ללמד כל היום), דארשב"נ א"ר יונתן פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה, ראה הקב"ה שד"ת חביבים עליו ביותר וכו' א"ל וכו' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (רש"י: הבטיחו שלא תשתכח תורה ממנו). עכ"ל.

ב.

והנה ראשית צ"ל שאין דברי ר' ישמעאל המפרש "יומם ולילה" כפשוטו סותרים למה שאמר הוא עצמו בברכות (ל"ה:) הנהג בהם מדת ד"א (רש"י: שאם תבא לידי צורך הבריות סופך ליבטל מד"ת). שהרי שם המדובר בהתעסקות **לפרנסתו**, שלא יצטרך לבריות וכפירש"י, ומשום כך מתפרש הכתוב "והגית בו יומם ולילה" על הזמן שהוא פניי מהתעסקות לפרנסתו. ולא בא ר' ישמעאל לומר אלא באופן זה שנשאל עליו מבן אחותו ללמוד חכמת יונית מגדר התעסקות להנאתו, ולא מצד שזקוק לזה לפרנסתו, שבזה יש משום ביטול המצוה של "והגית בו".

וכל זה הוא לדעת ר' ישמעאל. אולם דעות הראשונות (ר' אמי - מדבריו של ר' יוסי, ור' יוחנן משום רשב"י) חלוקות ע"ז, ולדעתם כל עיקר הכתוב אין פירושו אלא התעסקות מסוימת ביום ובלילה (פרק א' - כלשונו של ר' אמי, וק"ש שחרית וערבית - כלשון רשב"י), ואפילו כשאינו נצרך לפרנסתו, אי"ב חיוב יותר.

כן צ"ל לכאורה, שהרי ר' אמי למד מר' יוסי שכן הוא הפירוש "תמיד", ובהתאם לזה גם דברי רשב"י, וכן יוצא

www.eretzhemdah.org

מתוך רש"י שפירש בהא שאמרו דרשב"נ פליגא דהיינו **אדר' ישמעאל** דאמר חובה ללמד כל היום, וכן מפורש בתוס' (לעיל שם ס"ד: ד"ה ארור) שכתבו וז"ל: והא דמשמע לקמן דמי שלמד כה"ת כולה כגון בן דמה שרי, אי לאו דכתיב "לא ימוש", ולמ"ד אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים מצות "לא ימוש" **משמע דשרי** עכ"ל. הרי בפירוש שגם חכמת יונית אין בה איסור לדעות הראשונות מצד מצות "לא ימוש".

ג.

הרמב"ם (פ"א ה"ח) פסק, שחייב **לקבוע לו זמן** לת"ת ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה. וכ' הלח"מ דהיינו כר' אמי אליבא דר' יוסי. ותמה למה פסק כר' יוסי, בעוד שבלחם הפנים פסק כדעת רבנן. ותירץ דהרמב"ם סובר שלרבנן "תמיד" שנאמר בלחה"פ משמעותו מורה יותר על התמידות וגם הם: "דאמרי "תמיד" מדויק, ודאי סברי ד"לא ימוש" אינו מדויק דאל"כ מלאכתו אימתי נעשית, ואנן קי"ל דיפה ת"ת עם ד"א. וכן אמרו שם תנא דבי ר' ישמעאל ד"ת אינם חובה וכו' שר"ל כמו שפירשו התוס' שיפה ת"ת עם ד"א", עכ"ל. ודבריו מופלאים לכאורה, שכאילו דבריו של ר' ישמעאל שמפרש "לא ימוש" כפשוטו **נדחים** בפני דברי תנא דבי ר"י דפליגי עלי' והרי הם הם דברי ר' ישמעאל עצמם בברכות כנ"ל. אלא כל עיקר חילוקו של ר' ישמעאל הוא בין התעסקות בד"א לצורך פרנסתו ללימוד חכמת יונית, שהיא רק לשם התענגות בעלמא, א"כ מה טענה היא זו לדחות דבריו מהא דיפה ת"ת עם ד"א, והרי גם הוא עצמו סובר כן.

ד.

ונראה בכונת הלח"מ שמפרש לדעת הרמב"ם **שאין כאן מחלוקת** בין הדעות הראשונות לבין ר' ישמעאל. ור' אמי לומד מדברי ר' יוסי (גם לדעת חכמים, וכ"ה דברי ר"י משם" דרשב"י) שבמקרה **התעסקות בד"א** מקיים ה"לא ימוש" בפרק א' שחרית וערבית או בק"ש. ור' ישמעאל דמיירי בחכמת יונית היינו התעסקות **להנאה** גרידא, ובזה מתפרש "לא ימוש" **כפשוטו** ממש. ביאור הדברים, כי "לא ימוש" מתפרש לענין **הזמן הפנוי** מהתעסקות, ובזה הוא מתפרש כפשוטו. וממילא שהמתעסק בד"א אין פירושו, שלא קיים המצוה אלא שהוא אנוס, אין הדבר כן אלא שבאמת **קיים** המצוה, כי זהו הפירוש של "לא ימוש'. ולזה מביא הלח"מ הלשון: טוב תורה עם ד"א, היינו שאין זה רק גדר של פטור ואונס, אלא הוא מגדר לכתחילה.

ומה שפסק הרמב"ם כנ"ל שכל אדם מישראל חייב לקבוע עתים לתורה ביום ובלילה היינו לפ"ז רק במי שעסוק בפרנסתו, (וכפי שנראה מלשונו שמדבר במי שמוטרד מסיבות שונות) ואז ע"י קביעות זו יוצא ד"ח "לא ימוש". אבל אם הדבר בידו, בזה באמת חייב לעסוק בכל הזמן שעומד לרשותו.

ה.

כפירוש זה בסוגיא שיוצא לנו מתוך הלח"מ בדעת הרמב"ם משתמע מתוך דברי הגר"א ב"שנות אליהו" (פיאה רפ"א) שפירש: אלו דברים שאין להם שיעור וכו' ותלמוד תורה, דהיינו שאין לו שיעור למטה ואי"ל שיעור למעלה, שאם עסוק וטרוד מקיים המצוה אפילו במלה אחת (ופרק א' וק"ש לאו דוקא אלא שממילא הרי חייב בק"ש). ואם יש אפשרות בידו אינו נפטר אלא בלימוד **כל הזמן הפנוי** ע"ש בדבריו הנה **הרכיב יחד** שתי הדעות, הללו שאומרים שיוצא בפרק א' שחרית וערבית ובק"ש, עם דעת ר' ישמעאל המחיב כל היום וכל הלילה, ומפרש כן המשנה אין לה שיעור למטה ולמעלה. ולפי הנ"ל היינו משום שמפרש ג"כ כהלח"מ הנ"ל, שאין כאן מחלוקת, והכל לפי התנאים והאפשרויות.

ומ"מ עדיין צ"ע למה לא הביא הרמב"ם דין זה של ר' ישמעאל, שלענין ללמוד חכמת יונית אסור מצד "לא ימוש, והגית וכו'" שמשמעותו יומם ולילה ממש כלפי ענין זה.

ו.

במנחות (צ"ט) הנ"ל מבסס החיוב לעסוק בתורה תמיד על הכתוב ביהושע. ויש לתמוה, שהרי אמרו במס' יומא (י"ט.): ת"ר "ודברת בם" - בם יש לך רשות לדבר, ולא בדברים אחרים. ופירש"י: ולא בדברים אחרים. שיחת הילדים וקלות ראש. עוד שם: אמר רבא, השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודברת בם, בם ולא בדברים אחרים. הרי לכאורה דין מפורש בתורה על האיסור להתעסק בשום דבר אחר חוץ מלימוד התורה. ולמה לא הביא ר' ישמעאל לבן דמה בן אחותו דרשה זו וראיתי לגרב"ד ליבוביץ זצ"ל בספרו "ברכת שמואל" (קידו' סי' כ"ז) שציין בפשיטות שממש"נ "בשכבך ובקומך" אנו למדים מ"ש במנחות שם שקביעות פרק א' שחרית וערבית סגי (והיינו בעסוק), שזהו שמגלה על הכתוב "יומם ולילה" שהוא רק כשזה אפשרי. וא"כ קשה כנ"ל למה לא הביא ר' ישמעאל הראי' מפסוק זה עצמו, לענין אם בא להתעסק להנאתו בחכמת יונית.

אכן ראיתי באו"ש (פ"א מת"ת) שכ' "דרבא אזיל אם ק"ש **דרבנן** ומוקי "ודברת בם" לדברי תורה, אבל למאי דקיי"ל דעל ק"ש קאי, אין שייך זה לדרוש". ודבריו פשוטים וברורים. הרי שבאמת א"א לדרוש מפסוקים אלה כלום לענייננו. וצ"ל מה שלמדו במנחות הנ"ל שבפרק א' או ק"ש יוצא י"ח לא מ"בשכבך ובקומך" נלמד, אלא מגוף הענין שיש היתר לעסוק בד"א, וכמ"ש ברכות ל"ה: ופשוט.

ז.

אך עדיין תמוה שדרשה זו של רבא הרי באה שם גם **בברייתא**. ובריתא זו דרשה גם "ודברת בם" -בם ולא בתפלה. ודרשה זו הן שייכת דוקא למ"ד ק"ש מדאורייתא, שמ"מ מותר להפסיק בין הפרקים, כמש"כ התוס' שם. א"כ איך דרשו בברייתא גם "ולא בדברים אחרים" שהוא דוקא למ"ד ק"ש דרבנן.

אכן ראיתי שם בר"ח שכ' וז"ל: בם יש לך רשות לדבר **ולפסוק מן התלמוד**, ולא בדברים אחרים. וכן פירש שם דברי רבא (בגירסתו רב): המפסיק **בעת שקורא בתלמוד** ושח שיחת חולק עובר בעשה, "בם" יש לך להפסק **ולקרות ק"ש**, ולא בדברים אחרים. הרי שמפרש הכתוב לענין עוסק בדברי תורה שמפסיק בהם לק"ש. ולא כשקורא ק"ש

www.eretzhemdah.org

ובא להפסיק בקריאתו. וכן ניתן לפרש גם ברש"י. לפ"ז הדברים מתפרשים יפה דוקא לדעה שק"ש דאורייתא. ומ"מ אין כאן מקור לחיוב לימוד התורה עצמו, שהרי המדובר כאן רק על הלומד ובא להפסיק ממשנתו, אבל אין המדובר על עצם חיוב הלימוד.

ח.

עוד כ' שם הרמב"ם (ה"י): עד אימתי חייב ללמוד תורה? - עד יום מותו שנאמר פן יסורו מלבבך כל ימי חייך. וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח.

גופא של הלכה זו מובא בגמרא מנחות (צ"ט:) ואמר ר"ל כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר "פן תשכח את הדברים" וכו' יכול אפילו מחמת אונסו- ת"ל "ופן יסורו מלבבך" - במסירם מלבו הכתוב מדבר. אולם שם המדובר בשטח **דרך הסרת הלב**, אבל לא נתבאר הסרת לב זו מהי, ואילו הרמב"ם נתן כאן הגדרה קבועה, דהיינו "כל זמן שלא יעסוק בתורה הוא שוכח". וזו מנין לו?

אמנם מוצאים אנו דרשות חז"ל במק"א המעמידים אותנו על אפשרות השכחה: ד"ת נוחים לאבדם ככלי זכוכית (חגיגה ט"ו.): ד"ת אין משתכחים אלא בהיסח הדעת (תענית ז':). אולם כ"ז אינו אלא אומר שהשכחה מצוי', אבל מ"מ הן ישנם בעלי זכרון מופלגים שאינם שוכחים תלמודם, ולא מצינו בגמרא הגדרה זו שהיא גם כוללת כל אחד ואחד ש"כל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח".

ט.

עוד י"ל שלפי"ז הרי חובת ההתעסקות בתורה: ביום ובלילה, היא מצד **פסוק זה שבתורה**, ולמה לא הביא ר' ישמעאל פסוק זה כהוכחה לאיסור העסק בחכמת יונית. כן קשה להיפך, מה שאלה היא זו "עד אימתי חייב לעסוק בתורה", שהרי כבר הביאו הרמב"ם לפני כן הפסוק ו"והגית בו יומם ולילה" לחייב קביעות בעסק התורה לכאו"א מישראל, א"כ מובן מאליו שחיוב זה אינו נפקע כל החיים שחייב הוא להגות בתורה יומם ולילה.

י.

ונראה לבאר הכל. הנה לכאורה בכלל אינה מובנת הסוגיא מנחות שלמדו ממ"ש הקב"ה **ליהושע** בתור ציווי מחייב **לכל ישראל** והרי לא נאמר דבר זה אלא ליהושע, ומנין לנו שכל ישראל חייבים בו? ונ"ל שכיון שכלל בידינו שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה ממילא גם ציווי זה **יש לו מקור בתורה**, ולא בא אלא להעמידנו על הפירוש הנכון של התורה שהי' בו מקום להסתפק. ונראה שלרמב"ם המקור בתורה הוא באמת הפסוק "פן יסורו מלבבך", וכהסברו של הרמב"ם הנ"ל שכל זמן שאינו עוסק בתורה הוא שוכח. אלא בכדי שלא נטעה בדבר ולומר שאין זה אמור בכל אדם, ויכול הוא לשער בנפשו שלא ישכח, לזה אנו למדים ממש"נ ביהושע "לא ימוש" וכו', והיינו ודאי מצד דין התורה הנ"ל, הרי לנו שאפילו גדול שבגודלים כיהושע ג"כ נאמר לו "והגית בו יומם ולילה", בתור קיום צו התורה "פן יסורו מלבבך".

ומעתה הכל מיושב: ר' ישמעאל הביא לבן דמה **בכונה** הפסוק ביהושע, כי הן **זאת** היתה שאלתו של בן דמה: כגון **אני** שלמדתי כה"ת כולה, שמעתה יש רק שאלה של **שכחה**, והי' בן דמה בטוח בנפשו שהתעסקות זאת בחכמת יונית לא תשכיח ממנו התורה. ולזה הביא לו ר' ישמעאל הכתוב ביהושע, שאין הבדל בין גברא לגברא, וכולם כלולים בכלל האזהרה של "פן יסורו מלבבך" להתעסק בדבר שיש בו משום הסחת הדעת מן התורה. ומובן מעכשו מה שהרמב"ם קבע בפסקנות, שכל שלא עוסק בתורה הוא שוכח, שהרי כך למדנו ר' ישמעאל מתוך מה שנאמר ביהושע. ומיושב גם שהביא הרמב"ם פסוק זה של "פן תשכח וכו'" כמקור לחיוב לימוד התורה כל ימי חייו, שהרי הפסוק "יומם ולילה" מתפרש גם על קביעות עתים, ומנין לנו שאם הוא פנוי מעסקי פרנסתו חייב הוא לעסוק **כל הזמן** הפנוי בתורה, כמו שפירש ר' ישמעאל, ה"ז ע"כ מהכתוב "פן יסורו מלבבך" דהיינו שכל שיש היסח הדעת מיד הוא שוכח. ומה שמותר להתעסק בדרך ארץ ואין אנו אוסרים מכח פסוק זה, היינו משום שהרי נדרש שהאיסור הוא רק **במסירם מלבו**, ולא כשמשכח מחמת אונסו. יוצא שהתעסקות בד"א אינה בכלל האזהרה שהרי זה משכח מחמת אונסו, ובזה לא הזהירה התורה כלל.

[וביותר י"ל שהתעסקות בד"א, **כשמטרת** התעסקותו היא שעי"ז יוכל לקיים תלמודו, **אין** זה ב**גדר היסח הדעת** כלל, בדומה למה שמצינו לענין תפלין, שהתעסקות במלאכה אינה הסח הדעת (או"ח סי' מ"ד, ומג"א שם). והרי כנ"ל אין ד"ת משתכחים אלא תוך היסח הדעת, א"כ כאן שאין היסח הדעת אינו גורם לשכחה, וזוהי הבחינה של "בכל דרכיך דעהו" שהיא הדרגא הגבוהה ביותר (צי' פיה"מ לר"מ ס"ה משמונה פרקים). וזה נ"ל בכונת הגמרא ברכות (ל"ב:) מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת, היינו שאין הם מסיחים דעתם מהתורה, ע"כ היא משתמרת]. ומתורץ מה שהערנו לעיל שהרמב"ם השמיט דינו של ר' ישמעאל שלפי הלח"מ הוא פוסק כמותו לאיסור התעסקות בחכמת יונית מצד ביטול תורה. דלפי הנ"ל הרי הביא זאת בהלכה זו שדן על החיוב לעסוק בתורה כל ימי החיים, ומביא לזה כתוב מן התורה.

כך נראה ביאור הסוגיא לפי הרמב"ם, וביאורה לפי הר"ן יתבאר להלן בע"ה.

פ רק ג' בשעת הדחק - פרק א' או ק"ש?

א.

בגמרא מנחות הנ"ל ר' אמי הזכיר בלשונו "**פרק אחד**", ואילו ר"י משמי' דרשב"י הביא "קריאת שמע". הרמב"ם העתיק להלכה את החיוב "לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה" (שם, ה"ח). ובלח"מ שם ביאר שלא רצה לפסוק כר' יוחנן לפטור בק"ש, שהיא קולא גדולה, וגם ר"י עצמו אמר: ודבר זה אסור לאומרו בפני ע"ה.

וביו"ד (ס" קמ"ו) כ' הב"י: חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה.

www.eretzhemdah.org

ומוסיף ע"ז הרמ"א: ובשעת הדחק אפילו לא קרא אלא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש.

והיינו שכיון שוהגית בו יומם ולילה אין לו שיעור גם למטה, א"כ יוצא גם בק"ש, וכמש"כ הגר"א בשנו"א שבעצם גם בתיבה אחת יוצא י"ח, אלא שממילא הרי חייב בק"ש. (ועי' באו"ש (ה' ת"ת) שכ' שיצטרך לדעת בשעת ק"ש שזהו **דברי תורה**, ויוצא בזה גם חובת לימודה, וזהו פירוש הגמרא לאידך לישנא **שמצוה** להודיע לע"ה). אכן בביאור הגר"א ביו"ד שם כ' בדברי הרמ"א וז"ל: **ובשעת הדחק**. כר' יוחנן שם (היינו רוי משום רשב"י שמקיים בק"ש) ובנדרים ח' א'. ואין דעת הר"ן כן שם, ונ"ל דס"ל דסוגיין הוא כר' יוסי במתני' כמש"ש מדבריו וכו', עכ"ל. כונת דבריו הק' שלדעת הרמ"א אין כאן מחלוקת ודבריו של ר' יוחנן עולים בקנה א' עם דבריו של ר' אמי, שזה שפוטר בק"ש היינו בדוחק שאינו יכול לקבע אפילו זמן לפרק א', ובזה גם ר' אמי מודה, כיון שמש"כ "יומם ולילה" אינו מתפרש אלא לפי מדת האפשרות. וכן אין הם בסתירה עם דברי ר' ישמעאל שדורש "יומם ולילה" כפשוטו, ששם המדובר כשאין שעה"ד ובא להתעסק בדברים אחרים להנאה גרידא.

וע"ז העיר הגר"א שהר"ן בנדרים אינו סובר כן, שכ' שם וז"ל: מסתברא לי דלאו דוקא דבהכי מיפטר (בק"ש שחרית וערבית) שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כוחו ואמרינן בפ"ק וקידושין ת"ר ושננתם וכו' וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי וכו', ע"ש. והנה מ"ש כאן בגמרא דמצי פטר נפשי' בק"ש הרי היא מימרא דר"י משמה דרשב"י במנחות וכנ"ל, ואיך דחאה הר"ן וכתב שזה לאו דוקא. אלא ודאי מפני שמפרש שדברים אלה אמורים **רק אליבא דר' יוסי**, וכמו שאמר ר' אמי מדבריו של ר' יוסי למדנו, כן דברי רשב"י גם באו לפי שיטה זו, אולם להלכה דחאה הר"ן כי קי"ל שצריך ללמוד "יום ולילה כפי כוחו" היינו כדעת ר' ישמעאל, וזהו שלא ציין הר"ן המקור לזה, אבל מלשונו ברור שכיון לדברי ר' ישמעאל שמפרש "יומם ולילה' ממש. ומה שהוסיף "כפי כוחו", היינו בכדי לתאם את זה עם דברי ר' ישמעאל עצמו בברכות "הנהג בהם מדת ד"א", ולזה הוסיף "כפי כוחו", כלומר שמחוץ למה שצריך לעסוק בד"א, הרי השאר צריך לעסוק בתורה.

ועפי"ז כ' הגר"א שאין דברי הרמ"א מתאימים לדעת הר"ן, שלר"ן לא קי"ל להלכה כדעה זו שפוטר עצמו בק"ש.

ב.

ומ"מ עדיין דברי הגר"א מוקשים לענ"ד. הנה לדעת הר"ן שצריך לומר שסובר שיש בסוגית הגמרא מנחות מחלוקת בפירוש "יומם ולילה" בין דעת ר' יוסי לבין דעת רבנן, מ"מ הרי ודאי שגם רבנן מודים, שיש מקום להתעסקות בד"א, שהרי ר' ישמעאל עצמו הוא אומר כן בברכות וכנ"ל. ובע"כ שהמחלוקת היא רק לענין חכמת יונית, שלר' יוסי וכן לרשב"י דקאי כותי' גם **חכמת יונית** אינה באיסור מצד ביטול תורה, וכמש"כ תוס' מנחות ס"ד: שהו"ד לעיל, ואילו לר' ישמעאל זה באיסור. א"כ זה שכ' הר"ן שאין אדם פוטר עצמו בק"ש וכו' לכאורה הוא רק באדם שהיכולת בידו לקבוע עתים יותר לתורה. והוקשה לו לר"ן רק שכיון שכאן המדובר בשיש בידו האפשרות (שהרי אמרו "נדר גדול נדר", ובכל אופן הרי כאן **בסתם** נאמר, וכולל כל אדם), איך אמרו שיוצא י"ח בק"ש (ועי' גם ריטב"א על הרי"ף). וא"כ דברי הרמ"א שכ' כשהוא דחוק יוצא י"ח בק"ש אינם שלא כהר"ן שהרי הר"ן קאי **בשיכול**, ואילו "רמ"א מדבר **בדחוק**.

ועוד יש לעיין, דהנה הגר"א ציין הערתו שהוא שלא כר"ן אדברי **הרמ"א**, ומכאן שדברי הב"י עצמם הן **בהתאם** לר"ן. והרי הר"ן כ' שצריך לעסוק בתורה בכל כוחו, וצריך "ושננתם" שיהיו ד"ת מחודדים וזה א"י בק"ש, א"כ לכאורה ה"נ בפרק א' אחר אינו יוצא, א"כ גם דברי המחבר הם שלא כר"ן.

ג.

ובכדי להבין זאת נעיר עוד, הנה הר"ן ציין שמ"ושננתם" אנו לומדים שיהו ד"ת מחודדים בפיו וזה א"י בק"ש. ברור שהר"ן לומד מ"ושננתם" היינו אפילו במי שכבר למד כל התורה כולה, וכמש"כ שאל"כ הרי הי' יכול להעמיד בכה"ג. וצ"ל כנ"ל בפ"א שסובר שענין זה של "דברי תורה מחודדים" אין לו שיעור, וכל מה שמוסיף עיון ולימוד, דברי תורה הולכים ומתחדדים עד אין סוף. וא"כ למה לא הביא ר' ישמעאל פסוק זה לבן דמה כששאלו לענין לימוד חכמת יונית?

ד.

עוד יש להעיר, שהריטב"א וכן הנמוק"י מפרשים הגמרא נדרים, שמשום כך חלה השבועה, כי אף מי שמחויב ללמוד ואינו נפטר בק"ש מכל מקום אין עליו חובה ללמוד דוקא **פרק זה**, שיכול ללמד במקום שחפץ, ממילא על פרק זה אינו מושבע ועומד. ותמוה למה לא פירש גם הר"ן כן. ובמקום זה הוציא מגמרא דילן חידוש גדול להלכה בענין חלות שבועה על דברי תורה שאינם מפורשים. ומנין לו זה, הרי ניתן לפרש הגמרא כהריטב"א?

ה.

ולזאת נאמר שגם לר"ן מתפרשת הסוגיא מנחות הנ"ל כמו שפירשנו לרמב"ם, לא שמש"נ ליהושע הוא **המקור** היחידי לדין לימוד התורה, אלא שהוא משמש **כאסמכתא וכביאור** של האמור בתורת משה. אלא בעוד שלרמב"ם ה"ז ביאור למש"נ "פן יסורו וכו'", **לר"ן ה"ז ביאור לדין "ושננתם"**. וזוהי כונת דבריו שהרי צריך ללמוד יום ולילה כפי כוחו, והיינו כפי שאמרו במנחות וכנ"ל, והמקור למנחות הוא מ"ש בקדושין "ושננתם" שצריך שיהיו ד"ת מחודדים. וזה אין לו סוף, וכנ"ל. ובכדי שלא נוכל להתוכח בזה ולומר מנלן הא, שאין סוף למצות "ושננתם", שמא יש לזה באמת גבול, ומי שלמד כה"ת כולה בעמקות נכונה שוב אין בו מצוה זו יותר, כי זאת הרי היתה עיקר שאלתו של בן דמה. לזה הביא ר' ישמעאל את הראי' מיהושע, שנאמר בו "והגית בו יומם ולילה", ומי לנו גדול מיהושע ואעפי"כ עדיין הי' בו כנראה צו התורה, והיינו ע"כ הצו "ושננתם", הרי לנו מזה שמצוה זו אין לה שיעור, והיא נמשכת כל החיים. ומתורץ מה שהערנו למה לא הביא ר' ישמעאל פסוק זה של "ושננתם", כי אליבא דאמת **כל**

www.eretzhemdah.org

דבריו מתבססים על פסוק זה, והפסוק ביהושע הוא רק **ביאור והגדרה** למצוה זו שמן התורה.

ו.

ומעתה נאמר שמצוה זו, קאי **על כל התורה** כולה שהיא צריכה להיות בגדר "**ושננתם**" וזה אין לו שיעור כנ"ל, א"כ גם כשעוסק אדם בחלק אחד מן התורה ומקיים בו ה"ושננתם", אין זה פוטר אותו מלהתעסק באופן דומה בעמקות הראוי' בשאר חלקי התורה, אלא שכיון שהאדם מוגבל ואינו יכול לעסוק בתורה בבת אחת בכה"ת, ע"כ פטור הוא מגדר אונס. אבל מ"מ **באותו פרק** שעוסק בו, הרי הוא באמת **מחויב** ועומד בו, ול"ש לומר שתחול השבועה מפני שאין עליו חובה לעסוק בפרק זה דוקא, כי בעצם החיוב הוא בכל התורה כולה, וגם **בפרק זה הוא מצווה ועומד**: וכל שהוא קובע התעסקותו בפרק זה, הוא עוסק בזה באמת **מכח המצוה** של "ושננתם" שנאמר גם על פרק זה, ע"כ אין שבועה יכולה לחול.

ומכיון שמצות הלימוד היא מכח "ושננתם" שהיא לחדד דברי תורה בפינו, נמצא שגם בשעת הדחק לא יצא י"ח בק"ש, כי זו אין בה העמקה וחידוד. וע"כ דחה הר"ן אפשרות פירוש **שיוצאים בק"ש** מכל וכל, שאפילו אם הוא דחוק יצא י"ח אמנם **בפרק א'** שחרית וערבית, אבל פרק זה יצטרך להיות **בעמקות וחידוד** לקיום ה"ושננתם", ובלי זה לא יצא כלל. (ואולי אם יהא דחוק ביותר יהא **פטור** מטעם **אנוס**, אבל לא **יצא** ידי המצוה כלל).

ז.

ואלה הם דברי הגר"א, שבדברי המחבר שפסק שיוצא י"ח בקביעות עתים לתורה לא העיר שזה לא כהר"ן, כי זה באמת מתאים גם לר"ן, שבשעה"ד יוצא י"ח ע"י קביעות עתים לתורה בפרק א', שהרי אין איסור לעסוק בד"א, ואז מתפרש ה"יומם ולילה' לכו"ע **בפרק א'**. אכן **פרק זה צריך להיות בעמקות ראוי'** כדי לקיים בו "ושננתם", ובקריאת שמע בשום אופן לא יוכל לצאת בזה אף מגדר שעה"ד. ע"כ דברי הרמ"א שכ' שבשעה"ד גם בק"ש יוצא י"ח, זה בהכרה **שלא** כר"ן.

ח.

ודברי **הריטב"א והנמוק"י** שאין חובה על פרק מסוים, ע"כ חלה השבועה יתפרשו יפה לפי שיטת **הרמב"ם** הנ"ל, שחובת הלימוד היא מצד "פן יסורו מלבבך" שאסור להסיח הדעת מלימוד התורה. א"כ כל שלומד איזה פרק שהוא, הרי אין כאן הסחת הדעת. ואעפ"י שפרקים אחרים ישתכחו ע"ז, הרי אין זה באזהרה, שהיא רק ביושב ומסירם מלבו, (בפרט לפמש"כ שכשאין היסח הדעת אין התורה משתכחת הימנו). א"כ **אין** בזה שום חיוב כלל וכלל לקבוע לימודו **בכל** חלקי התורה. ע"כ שפיר כ' ששבועה **תחול** עליו לחייבו בפרק **זה** בדוקא.

בסיכום יוצא ששתי שיטות הן במצות לימוד התורה, שיטת הרמב"ם ושיטת הר"ן.

לשיטת הרמב"ם:

א. מ"ע של לימוד התורה מבחינת ידיעתה מהפסוק "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם". וזה כולל כל התורה כולה.

ב. מצוה זו אינה קשורה בזמן מסוים, ולא מותנה בשום תנאי של זמן פנוי או לא, והרי היא ככל מ"ע אחר, שאין נפטרים הימנה אלא באונס, לפי הגדרים של אונס.

ג. לאחר שהגיע לדרגת ידיעת התורה מוזהרים ועומדים מלשכחה. פירושו של דבר שאסור להסיח הדעת מהתורה, וזהו כשמתבטל מלימוד התורה. אזהרה זו אינה אלא **כשמסירה מלבו**, וע"כ אינה מתפרשת אלא כלפי הזמן הפנוי מעסק בדרך ארץ. אזהרה זו מנוסחת באופן **חיובי** בדברים שנאמרו ליהושע "והגית בו יומם ולילה". וזה מתקיים בשעת הדחק גם בקריאת שמע שחרית וערבית.

לשיטת הר"ן:

א. מצות העשה "ולמדתם אותם" מקבלת השלמה וביאור במצות "ושננתם", וזה כולל התורה כולה בדרך לימוד בעמקות וחידוד.

ב. מצות לימוד התורה אינה מחולקת לשני שלבים - ידיעה ושמירה משכחה, כאשר לפי הרמב"ם, אלא כולה מצוה אחת היא, שכשם שהיא מקיפה כל התורה כולה, כן היא מקיפה כל תקופת חיי אדם, כי אין סוף לעמקות התורה, ואין מגיעים לתכלית המצוה של "ושננתם". וזה תוכנה של המצוה: ללמוד ולהעמיק עד אין סוף.

ג. הצורך לעסוק בדרך ארץ, הוא פטור כלפי עצם המ"ע של לימוד התורה, אולם יש חיוב של קביעות זמנים לתורה ביום ובלילה, כי על כן לענין קביעות עתים לא יתכן שיהא אנוס מצד העסק בד"א.

ד. לקביעת עתים זו אין מספיק מה שאומר פרשה בתורה, אלא צריך הוא ללומדה בדרך הבנה ובהתעמקות, ע"כ בקריאת שמע שחרית וערבית אין יוצאים י"ח מצוה זו, גם בשעה"ד. אלא א"כ הוא אנוס ממש (לפי גדרי אונסין) שאז הוא פטור, רק מדין פטור האונס ומ"מ המצוה לא קיים.

www.eretzhemdah.org